

W lecie 1952 w Muzeum Pomorskim w Gdańsku przy współudziale łódzkiego Muzeum Archeologicznego i Kierownictwa Prac Wykopaliskowych w Gdańsku zorganizowana została wystawa obejmująca wczesnośredniowieczne zabytki archeologiczne wydobyte na terenie Gdańska w czasie akcji wykopaliskowej, trwającej od lat pięciu (1948—1952).

W związku z wystawą nakładem Muzeum Pomorskiego ukazała się broszura napisana przez kierownika gdańskich prac wykopaliskowych prof. Konrada Jażdżewskiego, zawierająca popularnie ujęte zestawienie wyników dotychczasowych badań. Praca prof. Jażdżewskiego jest potraktowana jako komentarz uzupełniający do wystawy. W części wstępnej zawiera omówienie czynników geograficznych i gospodarczych, które złożyły się na powstanie i umiejscowienie nad brzegiem Motławy grodu gdańskiego oraz rzemieślniczo-handlowego podgrodzia, zbudowanego na skrzyżowaniu ważnych arterii komunikacyjnych. Początki Gdańska, według dzisiejszego stanu badań archeologicznych, sięgają przełomu IX i X w. Ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego odkryte zostały w obrębie Starego Miasta. Gród zbudowany nad Motławą otoczony był w XIII w. potężnym wałem drewnianoziemnym grubości około 14 m, w obrębie którego znajdowały się liczne domostwa ustawione wzdłuż wąskich uliczek. Były to budynki niewielkie, o planie prawie kwadratowym, przeważnie jednoizbowe. W warstwie mierzwy i śmieci zalegającej koło budynków i pod podłogami domów, odkrytej już w dziewięciu poziomach leżących jeden na drugim (ogółem warstw takich może być w Gdańsku 17 — 19), zachowało się mnóstwo odpadków organicznych, jak resztki tkanin, skóry, nasion, przedmioty z drzewa, rogu, bursztynu,

a poza tym skorupy glinianych naczyń, wyroby z żelaza, brązu, ołowiu.

Wśród tych właśnie niepozornych odpadków i śmieci znaleziono bogaty materiał rzucający sporo światła na kulturę plastyczną mieszkańców ówczesnego Gdańska.

Najważniejszą bodaj zdobyczą wykopalisk gdańskich jest zbiór tkanin (prawie wyłącznie wełnianych), wśród których nie brak również barwnych pasiaków używanych zapewne do ubiorów kobiecych. Prócz tkanin, znaleziono w Gdańsku również wyroby skórzane, a między nimi pięknie wykonany ażurowy bucik kobiecy. Z przedmiotów kościanych na uwagę zasługują składane grzebienie, zdobione na grzbiecie i okładzinie starannie rytym ornamentem, złożonym z kótek z zaznaczonym środkiem, linii zygakowatych i prostych, równolegle położonych prążków.

Na podstawie znalezionych narzędzi i odpadków materiału stwierdzono istnienie na terenie wczesnośredniowiecznego Gdańska szeregu rzemiosł, jak szewstwo, tokarstwo, ciesielstwo, a możliwe, że istniało również kowalstwo.

Tkaniny, grzebienie, przedmioty bursztynowe wyrabiane były prawdopodobnie w ramach przemysłu domowego. Wśród przedmiotów drewnianych znaleziono sporo okazów pięknie rzeźbionych, czego przykładem może być umieszczona w pracy prof. Jażdżewskiego ilustracja trzonka drewnianej łyżki pochodzącego z drugiej połowy XII w.

Prawie wszystkie wspomniane tu przedmioty zdobione pochodzą z ubogiej, rybackiej dzielnicy grodu gdańskiego, co świadczy o wysokim poziomie artystycznym ówczesnej ludowej twórczości plastycznej.

R. Rss.

HERCIK EMANUEL. Československé lidové hračky

Praha 1951. Wyd. „Orbis“, 62 str., 175 tabl. barwn.

Obszerny dział literatury etnograficznej poświęconej zagadnieniom ludowego zabawkarstwa wzbogaciła nowa pozycja. Jest nią wymieniona w tytule praca E. Hercika o zabawkarstwie ludowym na terenie Czech i Słowacji. Praca ta, wydana bardzo starannie przez praskie wydawnictwo „Orbis“, składa się z krótkiego tekstu oraz bogatej części ilustracyjnej, zawierającej blisko tysiąc barwnych ilustracji i ponad 70 rycin wykonanych techniką kreskową.

W części tekstowej autor omawia na wstępie ośrodki ludowej produkcji zabawkarstwiej na terenie Czech i Słowacji, podaje dane historyczne odnoszące się do przeszłości poszczególnych ośrodków, począwszy od pierwszej połowy XIX wieku, charakterystykę wyrobów oraz warunki produkcji i handlu. Autor opisuje zarówno drobną wytwórczość zabawkarstwą rozproszoną po wsiach (np. w obfitującym w surowiec drzewny Hlinecku), jak i produkcję skoncentrowaną w dużych, ale wyspowo występujących ośrodkach, do których należy Skašov, gdzie w r. 1914 na 600 mieszkańców 52 rodziny zajmowały się sezonowo wyrobem zaba-

wek. Niektóre z większych pracowni zabawkarstwiej zorganizowane były w sposób zbliżony do manufaktur. Zatrudniano w nich większą ilość pracowników (czasem również kobiety), w produkcji zastosowany był podział pracy i specjalizacja. Mniejsi wytwórcy zabawek, pracujący na własny rachunek, sami sprzedawali swój towar na targach i jarmarkach, rozwijając go na taczkach. Większe wytwórnie posługiwały się transportem wozowym i wysyłały zabawki na znaczne odległości. W papierach handlowych tego rodzaju wytwórni znalazł Hercik materiały świadczące o eksporcie ludowych zabawek z Czech do innych krajów byłej monarchii austro-węgierskiej, między innymi na drugą stronę Karpat do Galicji.

Produkcja każdego ośrodka była zazwyczaj ściśle standaryzowana zarówno co do rodzaju wyrobów, jak ich wymiarów i sposobu zdobienia. Największy rozkwit ludowego zabawkarstwiej na terenie dzisiejszej Czechosłowacji przypada na drugą połowę ubiegłego stulecia. Później popyt na tego rodzaju zabawki zaczął się zmniejszać, co pociągnęło za sobą spadek ich

cen (między rokiem 1870 a 1914 prawie o 50%), mimo równoczesnej podwyżki ceny surowca i kosztów utrzymania. Na skutek pogarszających się warunków ekonomicznych, wiele ośrodków ludowej produkcji zabawkarskiej zamarło po pierwszej wojnie światowej.

W rozdziale drugim omawia autor rodzaje techniki stosowane w ludowej produkcji zabawkarskiej. Mimo, że w części ilustracyjnej przedstawione są zabawki z różnych materiałów, jak glina, ciasto, szkło itp., w rozdziale tym mówi Hercik wyłącznie o obróbce i zdobnictwie drzewa. Zabawki drewniane wyrabiano głównie z drzewa lipowego i świerkowego, dawniej zaś w niektórych ośrodkach (jak na przykład Krouna) używano drzewa bukowego. Obróbka odbywała się przy pomocy najprostszych narzędzi (nóż, dłuto, siekiera, piła), w nowszych zaś czasach przyjęły się w zabawkarstwie tokarnie. Obtaczano na nich między innymi profilowane pierścienie, które, łupane poprzecznie, dawały sylwetki zwierząt, boki kołysek itp. Dekoracją zabawek zajmowały się często kobiety. Do malowania używano pierwotnie barwników naturalnych (np. koszenili), później barwników ziemnych ze spoiwem klejowym, kładzionych niekiedy na kredowym podkładzie, z wierzchu pokrytych bezbarwnym lakierem. W nowszych czasach stosowano barwki anilinowe.

Wzory malowano przy pomocy pędzelków lub stempek. Na Wołoszczyźnie Morawskiej powierzchnie zabawek wykonanych z bukowego drzewa przywędziano w dymie na kolor ciemnobrązowy i na tym tle zdobiono rytym ornamentem. Na Słowaczynie, podobnie jak u nas w okolicy Żywca, powierzchnie zabawek przed ryciem ornamentu barwiono na czerwono.

Po bardzo pobieżnym omówieniu techniki wykonywania zabawek, Hercik w sposób dosyć nieoczekiwany przechodzi do opisu zabawek znanych z wykopalisk archeologicznych, czy to europejskich (głównie gliniane grzechotki i ptaszki), czy pozaeuropejskich: egipskich i perskich.

Wśród obfitego w tym dziale materiału ilustracyjnego na szczególną uwagę zasługują niektóre gliniane grzechotki, jeźdźcy na koniach, czy piszczałki w postaci ptaszków, które od czasów starożytnej Grecji i Rzymu przetrwały prawie bez zmian do dziś w inwentarzu zabawek wielu narodów europejskich. Rozdział ten zamyka tablica chronologiczna, uwzględniająca materiał i formę zabawki oraz określająca jej występowanie w różnych okresach, od czasów przedhistorycznych do współczesnych.

Pozostałą część tekstu zajmuje objaśnienie barwnych tablic oraz wykaz literatury czeskiej, rosyjskiej, polskiej, angielskiej, francuskiej i niemieckiej, dotyczącej zabawek ludowych.

W części ilustracyjnej na początku pokazane są zabawki z terenu Czech i Słowaczyny. Uporządkował je autor według materiału, z którego są wykonane. Na początku mamy więc zabawki z gliny wypalanej (podane w układzie chronologicznym, począwszy od neolitu), współczesne wyroby z gliny suszonej i malowanej, z kitu stolarskiego i ciasta, następnie lalki z gałganków, z liści kukurydzy oraz obfity dział zabawek drewnianych, uporządkowanych niezbyt zresztą konsekwentnie (lalki, koniki, wózki, żołnierze, ptaszki, zabawki ruchome w rodzaju wiatraczków, kowali, wiewiórek, meble, grzechotki, piszczałki, wy-

konywane przez dzieci zabawki z roślin i z drzewa, jak zwierzątko, strzelby, pistolety).

Począwszy od tablicy 60 autor daje przegląd zabawek spotykanych u innych narodów, zarówno europejskich (ZSRR, Polska, Jugosławia, Grecja, Szwecja, Niemcy, Francja), jak i pozaeuropejskich (Indie, Chiny, Japonia, Afryka, Ameryka). Na końcu zaś wraca na grunt ojczyzny, przedstawiając na 29 tablicach najnowsze zabawki czeskosłowackie, projektowane i wykonane przy udziale czeskich i słowackich artystów-plastyków (M. Podhojska, E. Hercik, Slavoj, Tusor i inni).

Materiał ilustracyjny zawarty w pracy Hercika jest bardzo dobry zarówno jeśli chodzi o stronę dokumentarną, jak i poziom estetyczny. Na tym jednak wy-czerpuje się wartość omawianej publikacji. Autor, z zawodu plastyk, z zamiłowania zbieracz i kolekcjoner zabawek, nie umie na zgromadzony przez siebie materiał spojrzeć okiem badacza. Daje się to zauważyć zarówno w układzie materiału ilustracyjnego, jak i w sposobie opracowywania tekstu, w którym brak próby ustalenia jakiejś ogólnej systematyki zabawek, czy usiłowań w kierunku określenia specyfiki zabawek czeskosłowackich na tle zgromadzonego materiału porównawczego, czy wreszcie uchwycenia związków zachodzących między zabawkami czeskimi i słowackimi a zabawkami krajów ościennych.

Zarówno publikowany przez Hercika materiał porównawczy, jak i literatura zagraniczna grzeszą dużą przypadkowością wyboru. Przykładem może tu być materiał odnoszący się do zabawkarstwa ludowego w Polsce. Hercik z prac polskich nie zna ani najnowszych (np. T. Seweryna „Polskie zabawki ludowe“, Polska Sztuka Ludowa, 1949), ani takich, jak publikowana w „Ludzie“ (1929) praca S. Udzieli pt. „Zabawki z roślin“, czy tegoż autora „Przemysł drzewny w Koszarawie“ (Przemysł i Rzemiosło, 1921). Reprodukowane w dziale ilustracyjnym zabawki polskie ze zbiorów Muzeum Przemysłu Artystycznego w Pradze (Tabl. CXVII—CXIX) nie są typowe dla naszego obszaru etnograficznego (toczony z drzewa jeździec z okolic Mrągowa na Mazurach, jeździec i wózek z północno-wschodniej Polski). O wiele ciekawszy materiał porównawczy znalazłby autor w drewnianych wyrobach zabawkarskich z Polski południowej, zwłaszcza z Żywiecczyny. Wykonywane tam do dziś malowane ptaszki, wózki z konikami, taczki wykazują wiele cech wspólnych z zabawkami czeskosłowackimi. Zbliżone do starych zabawek czeskich są również nasze zabawki gliniane, np. ptaszki, jeźdźcy na koniach itp., które dziś jeszcze można spotkać w różnych ośrodkach garn-carskich.

Mimo podkreślonych wyżej braków, praca Hercika ma dużą wartość dokumentarną i, choćby ze względu na znaczną ilość zawartego w niej materiału, stanowi w czeskosłowackim piśmiennictwie etnograficznym cenną pozycję, która w chwili bieżącej w literaturze polskiej nie ma odpowiednika. Ludowe zabawkarstwo polskie, chociaż jest równie bogate i interesujące jak po drugiej stronie Karpat, nie doczekało się jeszcze, niestety, wydawnictwa, w którym zostałyby utrwalone dla przyszłych prac badawczych owe niezliczone formy zabawek z drzewa, gliny, czy ciasta, zapelniających do niedawna stragany na targach, jarmarkach czy odpustach.

P O L S K A S Z T U K A L U D O W A

R. VI — 1952

SPIS TREŚCI

- Od Redakcji. W związku z dyskusją nad projektem Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej s. 5—6 nr 1
Z przemówienia Prezydenta Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu 16 listopada 1947. s. 3—4 nr 1

ARTYKUŁY

- Chorosiński Jan* Życie i walka ludu ziemi kieleckiej w pieśni s. 301—315 nr 6
Cieśla-Reinfussowa Zofia Dom z wnęką w polskiej architekturze ludowej s. 263—269 nr 4-5
German Franciszek Stosunek Mikołaja Gogola do polskich zbiorów pieśni ludowych s. 255—256 nr 4-5
German Franciszek Jeszcze w sprawie stosunku Mikołaja Gogola do zbioru pieśni ludowych Zoriana Dołęgi-Chodakowskiego s. 359—360 nr 6
Gębik Władysław Społeczny sens badań nad kulturą ludową Warmii i Mazur s. 189—197 nr 4-5
Gładysz Mieczysław Z twórczości plastycznej górników śląskich s. 147—154 nr 3
Jackowski Aleksander Na marginesie prac Państwowego Instytutu Sztuki w zakresie badań nad sztuką ludową i folklorem s. 117—126 nr 3
Jastrzębowski Wojciech Geneza, program i wyniki działalności „Warsztatów Krakowskich” i „Ładu” s. 13—22 nr 1
Kaczorowska Blanka Welniany pasiak opoczyński s. 23—28 nr 1
Kamińska Janina Tkaniny z osady rzemieślniczo-rybackiej z XII—XIII wieku w Gdańsku s. 74—76 nr 2
Kostysz Juliusz Jan Oksitowicz — garncarz krakowski i jego dzieło s. 316—334 nr 6
Kotula Franciszek Teatralność zwyczajów i obrzędów (z Puszczy Sandomierskiej) s. 335—343 nr 6
Kotula Franciszek Z badań nad strojem ludowym Rzeszowiaków s. 212—226 nr 4-5
Kotula Franciszek Ze studiów nad zdobnictwem kowalskim w okolicach Rzeszowa s. 87—91 nr 2
Ligęza Józef Kilka uwag o muzycznym folklorze górniczym s. 131—133 nr 3
Nahlík Adam Tkaniny gdańskie pod względem technicznym i artystycznym s. 77—86 nr 2
Pietkiewicz Kazimierz Nowe drogi plastyki ludowej na tle współpracy artystów zawodowych z ludowymi s. 198—202 nr 4-5
Pietkiewicz Kazimierz Społeczna rola artysty ludowego s. 68—73 nr 2
Reinfuss Roman Badania terenowe w rejonie kielecko-sandomierskim s. 35—47 nr 1
Reinfuss Roman Sztuka ludowa Podlasia Zachodniego s. 270—287 nr 4-5
Reinfuss Roman Z zagadnień sztuki ludowej s. 65—67 nr 2
Sadownik Jan Pieśni ludowe z obszaru wideł Wisły i Sanu (powiaty: kolbuszowski, łańcucki, niski, rzeszowski, tarnobrzeski i pobrażę) s. 227—251 nr 4-5
Starek Edyta Parzenice spiskie s. 175—180 nr 3
Telakowska Wanda Projektanckie kolektywy robotnicze, chłopskie i młodzieżowe s. 7—12 nr 1
Trzepak Maria Ornamentyka ceramiki okresu wczesnośredniowiecznego s. 163—169 nr 3
Wallis Stanisław Śląskie pieśni górnicze s. 134—146 nr 3
Wojciechowski Aleksander Metody pracy zespołowej w polskim przemysle artystycznym s. 203—211 nr 4-5
Wojciechowski Aleksander Przemysł włóściański w Królestwie Polskim (ankieta z 1885 roku) s. 257—260 nr 4-5

<i>Złotnikowa Irina</i> Pieśń ludowa w życiu i twórczości Gogola (tłum. B. Karnawska) s. 252—254	nr 4-5
<i>Zaki Andrzej</i> Pierwsze prace wykopaliskowe Państwowego Instytutu Sztuki (badania na starych cmentarzach w Dębnie i Szaflarach, pow. N. Targ) s. 48—51	nr 1
<i>Żywirska Maria</i> Podłoże ludowe w kulturze górniczej s. 127—130	nr 3

SYLWETKI TWÓRCÓW LUDOWYCH

<i>Seweryn Tadeusz</i> Józef Markowski, górnik wielicki s. 155—162	nr 3
<i>Starek Edyta</i> Twórczość Heleny Roj-Kozłowskiej s. 29—34	nr 1
<i>Wajda Andrzej</i> Wincenty Kitowski — ilżecki artysta ceramik s. 92—95	nr 2

SPRAWOZDANIA, RECENZJE, KRONIKA

<i>Astalosz Szandor</i> Pierwszy rok działalności Węgierskiego Instytutu Twórczości Ludowej s. 185—186	nr 3
<i>Blumówna Helena</i> Wystawa sztuki i rękodzieła ludowego w Krakowie s. 59	nr 1
<i>Cieśla-Reinfussowa Zofia</i> Wystawa sztuki ludowej województwa lubelskiego s. 100—102	nr 2
<i>Cieśla-Reinfussowa Zofia</i> Z wystawy wycinanek ludowych w Sieradzu s. 52—54	nr 1
<i>Gajekowa Olga</i> Sprawozdanie z badań terenowych Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego s. 354—355	nr 6
<i>Gębik Władysław</i> Wystawa sztuki ludowej w województwie olsztyńskim s. 353—354	nr 6
<i>Gładysz Mieczysław</i> Radostná Země s. 184—185	nr 3
<i>Janikowska Eleonora</i> Sprawozdanie z wystawy sztuki ludowej powiatu nowosądeckiego s. 103—108	nr 2
<i>Kronika</i> s. 297—298	nr 4-5
<i>Kurkowa Zofia</i> Barbara VI powojenny konkurs szopek krakowskich s. 60—61	nr 1
<i>Łoziński Jerzy</i> Katalog zabytków sztuki w Polsce s. 108—110	nr 2
<i>Müller Władysław</i> Zagadnienie budownictwa ludowego i sztuki ludowej w katalogu zabytków sztuki w Polsce s. 110—112	nr 2
<i>O. G.</i> Sprawozdanie z XXVII Walnego Zgromadzenia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Katowicach s. 183—184	nr 3
<i>O. G.</i> XXVI Walne Zgromadzenie Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Łodzi s. 62	nr 1
<i>Pietkiewicz Kazimierz</i> Narady robocze z artystami ludowymi s. 261—262	nr 4-5
<i>Pietkiewicz Kazimierz</i> Udział twórców ludowych w Naradzie Szczecińskiej s. 344—346	nr 6
<i>Reinfuss Roman</i> Bułgarskie i rumuńskie wydawnictwa strojów ludowych s. 182—183	nr 3
<i>Reinfuss Roman</i> Z pokonkursowej wystawy przemysłu ludowego w Węgrowie s. 347—352	nr 6
<i>Reinfuss Roman</i> Z wystawy pokonkursowej w Łukowie s. 55—58	nr 1
<i>R. Rss.</i> Hercik Emanuel: Československé lidové hračky (Praha 1951 wyd. „Orbis“) s. 361	nr 6
<i>R. Rss.</i> Konrad Jażdżewski: Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle wykopalisk (Gdańsk 1952 wyd. Muzeum Pomorskie) s. 361	nr 6
<i>R. Rss.</i> Rudolf Krzywiec: Podstawy technologii ceramiki (wyd. P.Z.W.S. 1950 r., skrypt) s. 113	nr 2
<i>R. Rss.</i> Veci a Lide (rok III, zeszyt 5—6, Praga 1951) s. 112—113	nr 2
<i>Sobieski Marian</i> Adolf Eustachy Chybiński (wspomnienie pośmiertne). Bibliografia prac i artykułów A. Chybińskiego z zakresu muzyki ludowej s. 356 — 358	nr 6
<i>Stankiewiczowa Janina</i> Pokonkursowy pokaz haftów sieradzkich s. 181	nr 3
<i>Stankiewiczowa Janina</i> Wystawa przemysłu ludowego i artystycznego w Łańcucie s. 288—289	nr 4-
<i>Zawistowicz-Adamska Kazimiera</i> O książce Suli Benet „Song, dance and customs of peasant Poland“ s. 290—296	nr 4-5
<i>Zieliński Chwałisław</i> Konkurs i wystawa ceramiki ludowej województwa łódzkiego s. 170—174	nr 3
<i>Zygler Tadeusz</i> Helen Wolska — Dance of Poland (London 1952) s. 296	nr 4-5
<i>Żywirska Maria</i> Wystawa sztuki ludowej w Katowicach s. 96—99	nr 2

WARUKI PRENUMERATY NA ROK 1953:

Prenumerata roczna — 72 zł, półroczna — 36 zł.

Wpłaty za II półrocze przyjmują najpóźniej do dnia 10.VI.1953 r. placówki pocztowe właściwego rejonu doręczeń, na którego terenie zamieszkuje prenumerator-odbiorca. Ze względu na ograniczoną ilość egzemplarzy przeznaczonych do sprzedaży komisowej — zalecane jest zgłaszanie prenumeraty.

Poprzednie numery dwumiesięcznika „Polska Sztuka Ludowa“ (od nru 6-7-8/48) oraz innych czasopism Państwowego Instytutu Sztuki można nabywać: w księgarni „Domu Książki“, Warszawa, Krakowskie Przedmieście 7 (która na zamówienie wysyła również czasopisma poza Warszawę za zaliczeniem pocztowym) oraz w kiosku P.I.S., Warszawa, Długa 26 i w kiosku Muzeum Narodowego w Warszawie, Al. Jerozolimskie 3 (sprzedaż na miejscu).